

Prof. dr hab. Agnieszka Bartoszewicz
Instytut Historyczny Uniwersytetu Warszawskiego

Ocena

rozprawy doktorskiej Tomasza Żuchowskiego pt. „Organizacja i funkcjonowanie łowiectwa w dobrach Wilanów w XIX i na początku XX w. w świetle archiwaliów z zasobu AGAD. Studium archiwoznawcze”

Tytuł rozprawy Tomasza Żuchowskiego „Organizacja i funkcjonowanie łowiectwa w dobrach Wilanów w XIX i na początku XX w. w świetle archiwaliów z zasobu AGAD. Studium archiwoznawcze” bardzo jasno wyznacza ramy pracy, zarówno tematyczne, jak i chronologiczne. Trzeba też od razu powiedzieć, że ten tytuł jest w pełni zgodny z zawartością treściową pracy, choć stopień wykorzystania poszczególnych materiałów źródłowych przechowywanych w zasobie Archiwum Głównego Akt Dawnych może budzić pewne wątpliwości. Podstawę pracy stanowią, zgodnie z deklaracją Doktoranta, „archiwalia z zespołu AGWil przechowywanego w AGAD” (s. 9), związane z administracją lasami i łowiectwem. Porównawczo, w dość ograniczonym zakresie, zostały wykorzystane także analogiczne materiały z innych archiwów rodowych znajdujących się w zasobie AGAD. Pominięte zostały, z niezrozumiałych powodów, kartografika dotyczące lasów należących do dóbr wilanowskich. Szkoda też, że informacje na temat bazy źródłowej umieszczone we Wstępie są bardzo lakoniczne. Jest to wprawdzie przynajmniej częściowo usprawiedliwione, ponieważ Archiwum Gospodarcze Wilanowskie stanowi przedmiot osobnego rozdziału recenzowanej rozprawy. Wydaje się jednak, że informacje stricte dotyczące bazy źródłowej („W AGWil, w dziale XVIII *Administracja leśna* znajduje się ok. 70% wszystkich materiałów, które posłużyły do napisania niniejszej dysertacji. Część pozostałych źródeł archiwalnych to 5 j.a. zachowanych w dziale XX *Biuro rządcy dóbr Wilanów...*”, s. 130) powinny znaleźć się w części wstępnej rozprawy.

Ta ostatnia uwaga łączy się ze znacznie poważniejszym problemem, ponieważ konstrukcja pracy, podział zawartych w niej treści i kolejność omawianych zagadnień stanowią w mojej ocenie największą słabość recenzowanej rozprawy. Najmniejsze wątpliwości budzi Wstęp, gdzie znalazł się bardzo syntetyczny opis dziejów archiwów prywatnych, notabene nie pozbawiony swego rodzaju uproszczeń (np. „Przełomowy dla rozwoju archiwów rodzinno-majątkowych był wiek XVI, w którym to zaczyna się

uwidaczniać dominancja dokumentu pisanego w życiu publiczno-prawnym”, s. 7). Podstawową wadą jest jednak zakończenie umieszczonego tu wywodu na informacjach dotyczących nacjonalizacji archiwów rodowych, której przyczyny Autor formułuje w dość zaskakujący sposób: „Chcąc chronić pozostałą [po II wojnie światowej -AB] dokumentację przed zniszczeniem, w latach 1945-1950 rozpoczęto szeroko zakrojoną akcję gromadzenia jej w archiwach państwowych”(s. 8). Tego rodzaju konstatacje są o tyle zrozumiałe, że ich podstawą jest literatura przedmiotu powstała w okresie PRL-u, w tym dwa artykuły opublikowane w „Archeionie” w latach 1954 i 1955. Doktorant nie tylko powieli argumentację autorek tych tekstów, ale także dość często (s. 8, 9, 13, 15, 147) stosuje używane wówczas określenie „archiwa podworskie” obecnie uznawane za anachroniczne (por. *Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie. Informator o zasobie archiwalnym*, oprac. zbiorowe, red. D. Lewandowska, Warszawa 2008, passim). Przede wszystkim jednak niedosyt budzi brak w tym miejscu informacji o losach znacjonalizowanych archiwów rodowych po 1989 r. i ponoszonych konsekwencjach działań prowadzonych przez władze państwowe w latach pięćdziesiątych, nie zawsze w szczytnym celu ochrony dziedzictwa narodowego. Do tego problemu Doktorant powrócił dopiero w końcowych partiach swojej rozprawy (s. 147), gdzie odniósł się do sprawy toczącego się od 1999 r. procesu między rodziną Branickich a Archiwami Państwowymi o zwrot archiwaliów z Wilanowa.

Struktura właściwej części pracy jest na pierwszy rzut oka zupełnie zaskakująca, ponieważ króciutka rozprawa (161 stron wraz ze Wstępem, bibliografią, załącznikami itp.) została podzielona aż na 13 rozdziałów. Pierwszy rozdział ma charakter stricte wprowadzający („Historia dóbr Wilanów”), liczy niecałe 4 strony (18-21) i równie dobrze mógłby stanowić element Wstępu. Pozostałe rozdziały tworzą trzy swego rodzaju grupy tematyczne. Pierwsza z nich jest poświęcona kwestiom administracji lasami i łowiectwem w dobrach wilanowskich (rozdziały II-IV, „Leśnictwo w dobrach Wilanów”, „Podstawy prawne łowiectwa w dobrach Wilanów”, „Urzednicy odpowiedzialni za łowiectwo w dobrach Wilanów”). Rozdziały V-XI dotyczą samych polowań i ich organizacji, niektóre z nich poświęcone są bardzo szczegółowej problematyce (np. rozdz. IX „Broń palna służąca do celów łowieckich w dobrach Wilanów”). Ostatnia część pracy składa się z dwóch rozdziałów o charakterze archiwoznawczym („Organizacja kancelarii oraz proces powstawania i rodzaje dokumentacji związanej z łowiectwem” i „Archiwum Gospodarcze Wilanowskie”). Według deklaracji samego Doktoranta w ostatnim rozdziale omówił on „zarys dziejów oraz obecny stan zachowania i opracowania Archiwum Gospodarczego Wilanowskiego. Przedstawiono w

nim m.in. w jaki sposób narastało i było porządkowane archiwum, którego zasób był podstawą w trakcie pisania niniejszej dysertacji” (s. 138). Siłą rzeczy tego rodzaju rozważania mają charakter niejako wstępny i powinny się znaleźć w początkowych partiach rozprawy, o czym już była mowa w niniejszej recenzji.

Wątpliwości budzi także konstrukcja poszczególnych rozdziałów i związane z tym niekonsekwencje. Przykładem może być szczegółowa informacja we wstępie do rozdziału V („Ośrodki hodowli zwierzyny łownej w dobrach Wilanów”) o proveniencji materiałów źródłowych stanowiących podstawę analiz zawartych w tym fragmencie pracy (s. 52). Inne rozdziały jednak w tego rodzaju uwagi nie zostały zaopatrzone, poza tym miejsce dla tego typu informacji jest raczej we Wstępie do całości rozprawy. Wątpliwości budzi także Rozdział II („Zarys historii leśnictwa w dobrach Wilanów”), który rozpoczynają rozważania na temat administracji leśnej i urzędników nadzorujących lasy wilanowskie. Dopiero później, w kolejnym podrozdziale, Autor podaje podstawowe wiadomości na temat lasów, ich powierzchni, charakteru i podziałów administracyjnych. Robi to w sposób jasny i zrozumiały, niemniej jednak te informacje powinny znaleźć się wcześniej. Ponadto nie ulega wątpliwości, że umieszczenie materiału ilustracyjnego w postaci mapy lasów należących do dóbr wilanowskich znacząco podniosły wartość tych rozważań.

Wartościowe i interesujące są informacje na temat podstaw prawnych regulujących sprawę łowiectwa w dobrach Wilanów (rozdział III). Autor analizuje tu zarówno ogólnokrajowe akty prawne, jak i rozporządzenia dotyczące dóbr wilanowskich. Można mieć jedynie zastrzeżenia do uwag końcowych i stwierdzenia Autora, że „osoby niestosujące się do obowiązującego prawa były niezwykle szybko wykrywane i karane”. Nie wiemy jednak, na jakiej podstawie Autor oparł tę tezę, czy zachowały się jakieś materiały źródłowe świadczące o karaniu przestępstw i wykroczeń przeciwko funkcjonującym wówczas przepisom dotyczącym gospodarki leśnej? Z wywodów Autora można wnioskować, że rozporządzenia obowiązujące w dobrach wilanowskich nie różniły się od praktyki stosowanej w innych kompleksach dóbr. Autor przytacza przepisy dotyczące kwestii gospodarki leśnej, m.in. posiadłości teplicko-bukowieckich (s. 38, nie podaje jednak, czyją były one własnością). Ten materiał źródłowy pochodzi jednak także z AGWilu. Nie sposób nie zadać zatem pytania, jak tego rodzaju kwestie regulowano w innych dobrach magnackich, np. w Nieborowie, przywoływanym przez Autora we Wstępie. Sprawnie napisany i zawierający interesujące ustalenia jest rozdział IV pt. „Urzednicy odpowiedzialni za łowiectwo w dobrach Wilanów”. Na podstawie analizy materiału źródłowego udało się Doktorantowi pokazać, jak wyglądała

struktura zatrudnienia pracowników leśnych oraz ich codzienne obowiązki. W podobnie skrupulatny sposób Tomasz Żuchowski opracował inne informacje znajdujące się w analizowanych materiałach źródłowych z archiwum wilanowskiego, m. in. dotyczące zwierzyńca i bażantarni (rozdział V), nadzorowania stanu dzikiej zwierzyny łownej (rozdz. VI), organizacji polowań (rozdz. VII), roli dziczyzny w kuchni wilanowskiej (rozdz. VIII). Nieco przyczynkarski, aczkolwiek interesujący, charakter mają krótkie rozdziały poświęcone „Broni palnej służącej do celów łowieckich” (rozdz. IX, s. 111-116, w tym 3 ponad półstronicowe ilustracje) i „Psom myśliwskim w dobrach Wilanów (rozdz. X, s. 117-120). Mniej barwny, ale zawierający istotne ustalenia dotyczące funkcjonowania dóbr wilanowskich i swego rodzaju polityki ich właścicieli, jest rozdział XI pt. „Wydzierżawianie prawa do polowania”. Dwa ostatnie rozdziały stanowią równie wartościową część recenzowanej rozprawy. W rozdziale XII poświęconym organizacji kancelarii wilanowskiej oraz powstającej tam dokumentacji związanej z łowiectwem został m.in. przedstawiony schemat struktury zarządu dóbr i sposób funkcjonowania administracji. Tomasza Żuchowskiego interesowała oczywiście przede wszystkim produkcja aktowa związana z łowiectwem i ten problem został bardzo skrupulatnie omówiony.

Uzupełnieniem tekstu pracy są ilustracje, stanowiące integralną część poszczególnych rozdziałów i ściśle związane z ich treścią (nie wiedzieć, czemu określone przez Doktoranta jako „załączniki”). Obok reprodukcji różnego rodzaju akt i rejestrów znalazły się tu także podobizny niezwykle interesujących materiałów kartograficznych. Można tylko żałować, że Doktorant ten materiał potraktował jedynie – według własnej deklaracji we Wstępie (s. 17) – jako „urozmaicenie tekstu” i nie podjął najmniejszej próby analizy planów znajdujących się w badanym zespole archiwalnym. Trzeba przy tym dodać, że zreprodukowane w rozprawie Tomasza Żuchowskiego kartografika nie zostały ujęte w katalogu *Plany szczegółowe Warszawy 1800-1914 w zbiorach Archiwum Głównego Akt Dawnych* (A. Bartoszewicz, H. Bartoszewicz, Pułtusk-Warszawa 2002). Z drugiej strony, nieuwzględnienie tego opracowania przez Doktoranta stanowi poważny błąd i powoduje pominięcie niezwykle interesujących źródeł, m.in. dotyczących lasów należących do dóbr wilanowskich, pochodzących z zasobu AGAD i zespołu archiwalnego będącego przedmiotem badania. Doktorant stwierdza wprawdzie, że „w Zbiorach Kartograficznych AGAD znajduje się 19 tek map i planów..., które zostały wyłączone z AGWil” (s. 145), nie podjął jednak próby ich analizy pod kątem interesującego go zagadnienia. W rezultacie nie dotarł do planów autorstwa Juliusza Borkenhagena nadleśniczego generalnego w dobrach wilanowskich (*Plany szczegółowe*, nr

491, 506, 510, 546, 557, 665). Informacje na temat działalności tego ostatniego są rozproszone w różnych partiach recenzowanej rozprawy (s. 23, 71- 84, 97, 104-105, 136, 137). Jak zauważył Doktorant „... ponad 90% zachowanych w AGWill archiwaliów dotyczących łowiectwa” (s. 136) powstało w latach 1847-1867, gdy Juliusz Borkenhagen pracował w dobrach wilanowskich. W rozdziale II znalazło się wprawdzie kilka informacji na temat wcześniejszych jego losów („... nadzorował on gospodarkę leśną w dobrach ostrowieckich, grabowskich oraz ryckich.”, s. 23), pochodzenia i kwalifikacji („Fachu leśnego Borkenhagen nauczył się od swego ojca Andrzeja, nadleśnego lasów lubartowskich”, s. 23). Z przypisu uzupełniającego te wiadomości wynika, że ich podstawą była wyłącznie monografia Barbary Smoleńskiej (*Struktura i funkcjonowanie zarządu dóbr wilanowskich (1800-1864)*, Poznań 1975). Doktorant niestety nie podjął próby weryfikacji i rozszerzenia tych ustaleń, podczas gdy tylko sama analiza zachowanych kartografików autorstwa Borkenhagena przyniosłaby nowe informacje na temat jego umiejętności i wykształcenia.

Rozprawa T. Żuchowskiego od strony formalnej (poprawność języka, opanowanie techniki pisania pracy naukowej, poprawność terminologiczna i językowa, poprawność aparatu naukowego) nie budzi zastrzeżeń. Pewną wadą są jednak pojawiające się w tekście, na szczęście rzadko, stwierdzenia banalne i sztampowe, których obecność w pracy naukowej jest nieuprawniona. Konstatacje w rodzaju „...polski XIX-wieczny myśliwy był zazwyczaj jednocześnie gorliwym patriotą, gotowym oddać swe życie w imię wolnego i wyzwolonego państwa polskiego” (s. 6) czy „...lasy są przecież miejscem bytowania i rozrodu większości gatunków zwierzyny łownej” (s. 22) pojawiające się we wstępie do całej pracy czy poszczególnych rozdziałów, wbrew intencjom Autora, nie podnoszą wartości literackiej jego wywodów.

Zadanie, którego podjął się Doktorant, opracowanie problemu funkcjonowania wybranego aspektu dóbr prywatnych w okresie ponad stu lat, było wbrew pozorom trudne, a nieliczna literatura przedmiotu nie mogła dostarczyć sprawdzonych wzorów. Praca Tomasza Żuchowskiego stanowi jednak interesującą i w sumie udaną propozycję wykorzystania w badaniach naukowych materiałów źródłowych znajdujących się w archiwach rodowych. Doktorant przekonywująco udowodnił, że zasób jednego tylko zespołu aktowego dóbr prywatnych pozwala na przeprowadzenie szczegółowej analizy zarówno pod kątem wybranego tematu, jak i działalności kancelarii. Zastrzeżenia dotyczące konstrukcji pracy, a także uwagi dotyczące możliwości pogłębienia kwestionariusza badawczego, nie zmieniają pozytywnej oceny pracy, ani nie umniejszają mojego uznania dla jej wartości

archiwoznawczej. Tym samym stwierdzam, że rozprawa Tomasza Żuchowskiego pt. „Organizacja i funkcjonowanie łowiectwa w dobrach Wilanów w XIX i na początku XX w. w świetle archiwaliów z zasobu AGAD. Studium archiwoznawcze” stanowi oryginalne opracowanie problemu i spełnia wszystkie warunki określone w artykule 13 Ustawy o stopniach naukowych i tytule naukowym z 14.03.2003 r.; dlatego też stawiam wniosek o dopuszczenie jej Autora do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

Agnieszka Bartosiewicz

Warszawa, 18 marca 2015 r.